

Jože Peternelj – Mausar, sedemdesetletnik, slikar in pisatelj rovtarskih Aten

*"De kranjšina zaklad ti svoj odklene,
zapusti ročno mestne mi sosede,
tri leta pojdi v rovtarske Atene."*

Tako naroča Prešernov Pisar Učencu.

Rovtarske Atene so seveda mišljene ironično. Drugače bi tedaj tudi biti ne mogle, saj za nadebudnega učenca slej ko prej ni večje kazni, kot da ga pošlješ med rovtarje, med ljudi, ki so, sodeč po slovarju, "nerodni" in "neuglajeni". Prav takšni, kakršni so človeški liki na slikah in v knjigah Jožeta Peternelja-Mausarja, ki je njih poet in estet.

Kaj pa skoraj 200 let pozneje, v krajih, kjer se Rovte pišejo z veliko začetnico? Danes je težnja pravzaprav obratna. Marsikdo bi rad nazaj v "rovtarski raj", a mu to ni dano. Pa tudi tistega starega, za današnje oči in nravi idiličnega rovtarstva ni več. Preživel je le v nekaterih oazah, mogoče da kje tudi v živo, a nikjer tako prepričljivo, kot je na slikah in v povestih Mausarjevega Jožeta. (V oklepaj dajemo tiste, ki so na videz uglajeni, v duhu pa bolj nerodni; takih je dovolj povsod, v mestu in na deželi.) Jože je njih pojave in usode povzdignil v umetnost, jih obdaril s svojevrstno lepoto.

Če bi koga drugega označil za podobarja in poeta rovtarskega sveta, bi ga nemara užalil. A v našem primeru gre, kot rečeno, za žlahtno izjemo. Zahodno od Ljubljane, v porečjih Sore in Idrijce, so Rovte, ki so dobesedno atenske. Kó dr. Matjaž Kmecl v svojih znamenitih Zakladih Slovenije (1979) sklepa poglavje o Loškem svetu, zapiše: *"Tako se poslavljamo od "Barbizona slovenske umetnosti", svojevrstnega, lepega rovtarskoatenskega sveta v najžlahtnejšem pomenu besede s prepričanjem, da bi v slovenski zakladnici zevala globoka praznina brez njega: nekakšen srebrn sentiment, kakršen je prestrt čez domala vse Tavčarjeve pripovedi, ga krasi in dela dragocenega."* Malo pred tem tiste, ki so najbolj zaslužni za "atenizacijo" Rovt, tudi imenuje; med "žlahtne naivce" uvrsti Petra Jovanoviča, "oba Peternelja" (Jožeta in Konrada) in Janeza Sedeja, med "akademike" Iveta Šubica, Borisa Jesiha, Franca Novinca "in druge". Bili bi nečimrni, če bi zdaj ugotavljali, koga je "pozabil", kateri so ti "drugi". Kljub temu se kar ne morem zadržati, da ne bi k prvim dodal vsaj še Pavla Sedeja, k drugim pa Doro Plestenjak, Tomaža Kržišnika, Majo Šubic in Metoda Frlica.

Imenovani seveda samo po svoje nadaljujejo tisto temeljno kultivacijo, ki so jo opravile cele generacije ljudskih podobarjev in rezbarjev. Požlahtnili pa so jo posamezniki z imeni: gotski freskant Jernej iz Loke, Anton Ažbe, Ivan Grohar, Franjo Kopač in cela vrsta avtorjev iz likovnih "dinastij" poljanskih Šubicev (Janez in Jurij), sovodenskih Zajcev (Ivan) in žirovskih Sedejev (Maksim). Po rodu sodita v to odlično plejado tudi Bojan Stupica in France Mihelič. A to so vrhunci, posamezne, izredne usode. Če bi iskali njihove korenine, bi prišli na koncu do naših prvih prednikov, ki so kultivirali vsak svoj rovt. Gozdu so iztrgali vsak svoj kos zemlje in jo obdelovali ("kultivirali"). Ko so tesali les za svoje stavbe, so se nekateri kmalu izkazali za bolj estetske od drugih. Ti so se potem lotili "bogka" v kotu, sv. Florijana na kozolcu in naposled še rezljanih vrat. Tisti, ki so si upali poslikati hišni vogal ali namalati fresko na steno ter slikati na steklo, so prišli pozneje. In če bi se ob njih sprehodili nazaj do današnjih časov, bi spet zadeli ob Šubice in Sedeje. In ob Peternelja, seveda.

Če bi se Jože Peternelj rodil v starih časih, bi gotovo postal iskan in priznan ljudski podobar. Tako je, ker mu ni bilo dano, da bi se šolal, postal likovni samorastnik, "žlahtni naivec". Že v otroških letih si je z neprestanim zanimanjem ogledoval poslikane panjske končnice in slike na steklo. Pozneje ga je dobesedno obsedla želja, da bi naslikal domačijo. A da bi kmečki sin, posebno najstarejši (kar je bil tudi Jože), ki je imel prevzeti grunte, slikal – na kaj takega ni bilo niti pomisliti. Da je nekdo igral na harmoniko, to so še prenesli, da bi slikal, pa ne. Zato se je vse njegovo spogledovanje z umetnostjo dogajalo skrivaj, na podstrešju ali vrh senožeti, visoko nad domačijo.

"Naj slikam ali pišem, vedno uporabljam motive iz moje mladosti. Ta živi v vsakem starejšem človeku, kakor živ spomin na neki nepozabni čas." Tako mi je zatrdil avtor sam in zato si velja vsaj nekoliko ogledati kraj, v katerem je preživel svojo mladost. To je Jarčja Dolina, tipično rovtarska, samotna in lepa dolina, krčevina sredi gozdov, zahodno od Žirov. Sredi doline, na najlepšem sončnem bregu stoji največja med kmetijami, imenovana Pri Mausarju. Tu se je 12. januarja 1927 rodil Jože Peternelj. Njihova velika hiša je bila "neformalna" gostilna, pravo vaško shajališče. Tu so se shajali in "moževali" vsi tukajšnji "patroni", od gospodarjev in bajtarjev do vaških originalov. Jože je njihovim pogovorom asistiral na peči. Leta in leta je vlekel na ušesa in vse, kar je slišal, je ostalo zapisano v njegovem izrednem spominu.

Njegove slike in pripovedi zato niso samo svojevrstne umetnine; so tudi dragocena etnografska pričevanja. Če se osredotočimo na najbolj pogoste motive njegovih olj, naslikanih na platno ali steklo, jih prepoznamo vsaj kak ducat. Najprej je naslikal nekaj starih, razpoznavnih sovaščanov: potujočega Tomincovega šuštarja, vaškega kiparja Tinika, Majnikovega Ceneta in druge. Sledijo podobe kolektivnih oseb: deseti bratje, koledniki, vahčarji, pastirji in klekljarice. In ne nazadnje še motivi nekaterih podeželskih ritualov: veselje, ohceti, sejmov, poti k maši. Nekateri njegovi motivi so tako znani, da so dobili svoje ime: Vsak kmetič ima svoje veselje (podoba možakarja, ki v čeburu umiva svojo babo), Gobarjeve sanje (možakar je zaspal pod gobo, katere klobuk je kot dežnik), Deževna zima (temni dežniki na dveh nogah, ki se počasi pomikajo skozi turbobno pokrajino) in Sosedov Cene (znani vaški proletarec in posebnež).

Ti torej nastopajo na Mausarjevih slikah. Teh je okoli 3700 (natančno število je seveda

poslovna skrivnost), razstavljene so bile do avtorjevega dopolnjenega 70. leta na 262 razstavah; 193 je bilo skupinskih, 55 samostojnih. In še to: na ogled so bile postavljene na vseh celinah, razen Antarktike. Zdaj pa pomislite: rovtarski deček, ki je svoje likovne ambicije skrival na podstrešju svoje rojstne hiše v Jarčji Dolini, iz ozkega objema katere se je videl le kos neba in del enoličnega Žirovskega vrha, je postal svetovljan, čigar dela so na ogled dobesedno po vsem svetu! Njegovi kupci (vse, kar naslika, seveda tudi prodaja, pojma zalog ne pozna, zanje ni bilo časa) so zasebni zbiralci, nekaj del pa visi tudi v priznanih galerijah "naivne" likovne umetnosti: v Galeriji Max Fourny v Parizu, Galeriji naivne umetnosti v Nici, Galeriji likovnih samorastnikov v Trebnjem, v stalni zbirki Loškega muzeja v Škofji Loki in v žirovski muzejski zbirki (Stara šola). Najlepša pa je tista, ki jo na svojem domu hrani avtor sam in sestoji iz "kapitalnih" slik, označenih z rdečo piko.

"V delih oživljam moj čas in čas mojih prednikov, zlasti tistih iz bližnje okolice. Moje vodilo je ustvarjati po svojem posluhu. Tako sem igral kot glasbenik, tako tudi pišem in slikam. Brez dobrega posluha pa ni ne dobrega godca ne pevca." Da bo resnici in časovnemu zaporedju zadoščeno, je treba zapisati, da je postal Jože javno znan že v petdesetih letih, kot glasbenik. Imel je svoj "bend", bi rekli danes, in z njim nastopal na številnih veselicah tistih let, ko ni bilo t. i. elektronskih medijev in so ljudje še tiščali skupaj. Pozneje smo se vse bolj zapirali vsak v svojo zasebnost, spomin in prebujeno nostalgijo po tistih davnih časih pa hranimo tako, da si na steno obesimo Mausarjevo sliko ali preberemo katero od njegovih osmih, v knjigah objavljenih povesti. Vrstni red Jožetovega ustvarjanja je torej tak, da najprej muzicira, potem slika in šele nazadnje piše.

Dokler je še hodil v Alpino, kjer je delal kot čevljarški mojster, se je lahko umetniško "izživljal" samo po šihlu. Potem je 1971 prestopil v svobodni poklic, vendar je ohranil vso pridobljeno delovno disciplino: od šestih do dveh je slikal, popoldne še pisal. Odkar je upokojen, je do sebe bolj prizanesljiv: slika od sedmih do enih, pisati je nehal. Saj mu ni več treba. Njegova prva knjiga, Vrnitev, je izšla 1981. Sledijo: Krtar in Dolinci (1983), Drenikov kot (1986), Bukovci (1987), Mateja (1991), Štirideset let pozneje (1992), Kolhoz v Butalah (1994) in Greh v Dolini (1995). Pet jih je založilo ČZP Kmečki glas, po eno pa založbe Borec, Pegaz International in ČZP Enotnost, vse v Ljubljani.

Če bi hoteli snov njegovih knjig strniti v enem stavku, bi se glasila: pripovedi o kmečkih usodah, ki jih še dodatno zapleta vojna, njih tragičnost pa blaži svojevrstna hudomušnost, s katero so obdarjeni tako avtor kot junaki sami. Tudi vsako knjigo posebej lahko leksikografsko označimo. Vrnitev pripoveduje o vrnitvi glavnega junaka ("izgubljenega sina") na domačijo, potem ko se je po končani vojni podal v mesto, misleč, da bo tam živel bolje; zgodba o prevelikih pričakovanjih nove dobe, ki so se sprevrgla v razočaranja in "junaka" zlomile. Krtar in Dolinci je socialno-vojni roman, Peterneljev najboljši, čeprav uredniško in lektorsko nedodelan; pripoveduje o vaškem proletarcu in posebnežu Krtarju, ki je med vojno ves na razpolago v boju za obljubljeni raj na zemlji (zanj je pripravljen tudi ubijati), vendar ga razmere, ki po vojni dejansko zavladajo, odrinejo na rob družbe; zapre se vase in umre v revščini. Drenikov kot je povest o "statiki" kmečke revščine v hribovitem svetu okoli Žirov med obema vojnama

in o usodni "dinamiki", ki jo vanjo zanese vojna; trpeti revščino preraste v boriti se in umirati. Bukovci so splet "avtobiografskih pobalinskih zgodb", "prepleten" s pripovedjo o žirovskem posebnem Dragonarju; posebej dragoceno je zadnje poglavje, v katerem avtor na sebi lasten, precej šaljiv način pripoveduje, kako je začel muzicirati, slikati in pisati. Mateja je povest o mladem dekletu, ki jo vojna tik pred koncem zaznamuje tako, da jo pijana soldateska posili; zaznamovana s tem bolečim doživetjem se nato le s težavami prebija skozi življenje. Vojna je glavna tema knjige Štirideset let pozneje (Vojakova tožba), ki je "zgodba dveh bregov"; pripoveduje o značilnih usodah rdečih in črnih, levih in desnih, kakor jih nasilno žene vojna, naj to hočejo ali ne. Kolhoz v Butalah je satira, navdahnjena s povojnimi dogajanja na vasi; Butale so prenesene v Žiri, butalščina je pristna. Greh v Dolini je svojevrstna kronika Jarčje Doline; osrednja je zgodba Kotnikovih (Svetletovih), nekdanje kmečke družine, katere pot prekrizata greh in pijača in gre potem samo še navzdol; vendar to ni razlog, da ne bi Svetletova dvojčka, vaška originala Miha in Matevž (v knjigi Peter in Pavel), v svojem in vaškem življenju kar naprej uprizarjala svoje enkratne burke ...

"S katerega planeta si jih pobral, da so tako glavati? Mi kmetje najbrž nismo videti tako bučasto bučasti", je Jožetu nekoč očital eden od neizprosnih "ocenjevalcev" njegovih prvih poskusov. *"Na mojih risbah so ostali taki, kakršne je zgneta narava v svoji krutosti in hudomušnosti. Moja delavska roka pa je bila tudi težka in okorna, zato je bila teža teh figur videti še bolj poudarjena. Kakorkoli sem jih obračal, vedno so bile obrnjene k zemlji, kakor da jih njihovo težko delo na njej vleče k sebi,"* je v Bukovcih odgovoril avtor. Pojave na njegovih 3700 podobah in zgodbe v njegovih osmih knjigah so res nekoliko "nerodne in neuglajene". Rovtarske pač. In hkrati svetovljanske - ker je v njih rovtarsko požlahtnjeno. Jože Peternelj - Mausar je naše posebnosti znal prikazati tako, da so jih prepoznali in sprejeli širom po svetu.

Mausar je eden največjih kmetov na Žirovskem, Mausarjev Jože pa eden večjih umetnikov na tem koncu. Velik je zato, ker je znal iz majhnega narediti veliko. Človeške like iz svoje mladosti in njih zgodbe si je upal na sebi lasten način naslikati in opisati. Res je, da so po svetu in doma avtorji, ki so znali prizore iz kmečkega življenja naslikati (Pieter Breughel, Neznani mojster iz delavnice Janeza Ljubljanskega, avtor podobe Svete nedelje v Crngrobu) in opisati (Wladislaw Stanislaw Reymont, Ivan Tavčar) še bolje kot Jože. Vendar je nesporno, da si je ob njih in za njimi svoj prostor v svetu umetnosti zagotovil tudi naš avtor. Naj namesto sklepa vsakomur, ki bi mu hotel slediti, zaupamo še njegovo trojno, umetniško, delovno in poslovno skrivnost: *"Vsakemu, ki hoče uspjeti, povem, da mora ubrati svoj slog, da mora biti delaven in posloven. Brez tega trojstva ni nič."* Najboljši primer, ki potrjuje to trditev, je seveda tisti, ki jo je izrekel.